

Celhoffer, Martin

**Hudba, animus a proporce v kontextu Marchettova Lucidaria, aneb, "Svůdné mámení Sirén"**

*Musicologica Brunensia*. 2011, vol. 46, iss. 1-2, pp. [47]-52

ISBN 978-80-210-5588-9

ISSN 1212-0391 (print); ISSN 2336-436X (online)

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/115248>

Access Date: 27. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

MARTIN CELHOFFER

**HUDBA, ANIMUS A PROPORCE V KONTEXTU  
MARCHETTOVA LUCIDARIA,  
ANEB  
„SVŮDNÉ MÁMENÍ SIRÉN“**

*„Inter ceteras arbores admirabilior musica est, cuius rami sunt pulcre proportionati per numeros, flores eius sunt species consonantiarum, fructus eius sunt armonie dulces per ipsas consonantias ad effectum producte“<sup>1</sup>.*

Tato dionýsky laděná metafora, oslavující krásy hudby, anticipuje problém naší krátké úvahy: v jakém vztahu jsou v kontextu Marchettova *Lucidaria* a dobové recepce „*armonie dulces*“, jež skýtá hudba smyslům, k „*pulcre proportionati per numeros*“? Podle Isidora ze Sevilly<sup>2</sup> je hudba, vedle aritmetiky, geometrie a astronomie, součástí matematiky. Aritmetika jako *disciplina numerorum* má pak před ostatními disciplínami matematiky – *quadrivia* přednost, protože „...*nullam aliam indiget disciplinam*“<sup>3</sup>, naproti tomu „*musica autem et geometria et astronomia, quae sequuntur, ut sint atque subsistant, istius egent auxilium*“<sup>4</sup>. Nicméně Marchetto si pochopitelně pro své účely vybírá poněkud hudbě příznivější definici: „*Isidorus: Sine musica nulla disciplina potest esse perfecta; nichil enim sine illa*“<sup>5</sup>. Hudba je vše prostupujícím, univerzálním principem jsoucna:

<sup>1</sup> Oslavná slova z *Lucidaria* (1317–18) Marchetta z Padovy („*Strom hudby je krásnější než kterýkoli jiný, jeho větve jsou pomocí čísel v nádherných proporcích, jeho květy jsou rozličné druhy konsonancí, jeho ovoce je působením konsonancí sladkou harmonií*“, překlad -mc-); Herlinger, Jan W: *The Lucidarium of Marchetto of Padua. A Critical Edition, Translation, and Commentary*, Chicago & London: The University of Chicago Press, 1985, s. 78, *Tractatus primus, Capitulum secundum: De pulcritudine musice*.

<sup>2</sup> Jehož *Etymologiae* tvoří jeden z mnohých pramenů Marchettova *Lucidaria*.

<sup>3</sup> „...*ke své existenci nepotřebuje žádnou jinou vědu*“, Isidor ze Sevilly: *Etymologiae I–III*, Daniel Korte (překlad), Praha: Oikoymenh, 2000, s. 282–283.

<sup>4</sup> „*zatímco hudba, geometrie i astronomie, jež následují, potřebují ke své existenci a svému trvání její pomoci*“, tamtéž, s. 282–283.

<sup>5</sup> Herlinger, Jan W: *The Lucidarium of Marchetto of Padua. A Critical Edition, Translation, and Commentary*, s. 78: *Capitulum tertium: De utilitate musce*. Srovnej s: Isidor ze Sevilly: *Etymologiae I–III*, s. 308–309, *De musica*, 17. *Quid possit musica: „Itaque sine musica nulla disciplina potest esse perfecta, nihil enim sine illa. Nam et ipse mundus quadam harmonia*

„Unde dicebat Pythagoras hunc mundum per musicam conditum esse et gubernari posse, quia quicquid loquimur vel intrinsecus venarum pulsibus commovetur per musicos rithimos armonie virtutibus probatur associatum esse“<sup>6</sup>.

Odtud pramení i schopnost hudby působit na rozumovou stránku duše: „Boetius: *Nulla enim magis ad animum de disciplinis via quam auribus patet*“<sup>7</sup>. Zde Marchetto cituje Anicia Manlia Severina Boethia, z jehož pro středověkou hudební teorii zásadního spisu *De institutione musica* hojně čerpá i na jiných místech *Lucidaria*. Boethius myšlenku ještě dále rozvádí: „*Cum ergo per eas rythmi modique ad animum usque descenderint, dubitari non potest, quin aequo modo mentem atque ipsa sunt afficiant atque conforment*“<sup>8</sup>. Hudba pochopitelně neřídí jen vesmír, ale svými rytmy a harmoniemi má moc ovlivňovat étos lidské duše. Boethius na tomto místě čerpá z Platónovy *Ústavy*<sup>9</sup>. Nicméně jak v kritické edici *Lucidaria*<sup>10</sup>, tak v kritické edici Boethiovy *De institutione musica*<sup>11</sup> se termín *animus* překládá prostým ekvivalentem *mysl* [*mind*]. Nicméně *animus* je zde použit v platónském významu jako „rozumová stránka duše“, tedy jako jedna ze tří složek duše (emoce

---

*sonorum fertur esse compositus et caelum ipsud sub harmoniae modulatione revolvi“; „Proto bez hudby nemůže být žádný obor dokonalý, bez ní totiž neexistuje nic. Neboť i sám vesmír byl údajně stvořen jakýmsi řádem tónů a samo nebe se otáčí za zvuku souladné melodie“.*

6 („Proto Pythagoras tvrdil, že vesmír je založený na hudbě, a že hudba ho řídí. Protože cokoliv, o čem mluvíme, všechno je ve své vnitřní podstatě uváděno do pohybu tepem pulsů hudebních rytmů a v soulad s čistými harmoniemi“, překlad -mc-); srovnej překlad s: Herlinger, Jan W: *The Lucidarium of Marchetto of Padua. A Critical Edition, Translation, and Commentary*, s. 80–83. Tato myšlenka byla natolik silná a trvalá, že i po pádu geocentrismu se Johannes Kepler pokusil uvést v soulad tuto teorii s heliocentrickým modelem kosmu na základě relativně přesných měření. A jak se ukázalo, planety obíhají po elipsách, takže měřením odchylek *perihelion* : *aphelion* : *perihelion* dostal Kepler jakýsi kosmický *ambitus*, na neštěstí pro Zemi byl v jejím případě 16 : 15 : 16, což je intervalový postup *semitonium* analogický k *voces mi – fa – mi*, tedy Země je místem „*Miseriam & Famem obtinere*“ („přetrvávající mizérie a nouze“), Kepler, Johannes: *Harmonices libri mundi V*, s. 207.

7 („Boethius: *Vskutku žádná cesta k rozumové stránce duše není tak otevřená poučení jako skrze slyšení*“, překlad -mc-); Herlinger, Jan W: *The Lucidarium of Marchetto of Padua. A Critical Edition, Translation, and Commentary*, s. 82.

8 („Proto když rytmy a mody dosáhnou skrze rozumovou stránku duše, není možné pochybovat o tom, že na ni záučinkují a připodobní ji svému charakteru“, překlad -mc-); Friedlein, Godofredus (ed.): *Anicii Manlii Torquati Severini Boetii De institutione arithmetica libri duo: De institutione musica libri quinque. Accedit geometria quae fertur Boetii*, B.G. Teubner, Lipsko 1867, s. 181: Liber primus.

9 Na tuto skutečnost poukazují i Boethiovy parafráze a komentáře Platónovy *Ústavy*, zejména pasáže 399, 410–411; viz Platón: *Ústava*, František Novotný (překl. 1921), Oikoymenh, Praha 2005<sup>4</sup>, s. 130–131, 144–146.

10 Herlinger, Jan W: *The Lucidarium of Marchetto of Padua. A Critical Edition, Translation, and Commentary*, s. 83.

11 Anicius Manlius Severinus Boethius: *Fundamentals of Music*, Calvin M. Bower (překlad), Claude V. Palisca (ed.), Yale University Press, New Haven & London 1989, s. 3.

– žádosti, vůle– odhodlání a rozum – „to pravé ořechové“<sup>12</sup>, které společně tvoří její *tripartitu*. Všechny tři složky duše se musí vzájemně sladit podobně jako „tři tóny stupnice“<sup>13</sup>. *Tripartita* duše má i společensko-politickou analogii k třem třídám dokonalé obce. U Boethia pak tuto analogii nalézáme v dělení a hierarchizaci hudby na *musica mudana*, *musica humana* a *musica instrumentalis*<sup>14</sup>.

Nadřazenost rozumu, tj. „rozumové části duše“, je nutné chápat jak v intencích Platónovy etiky a výchovy, tak z hlediska důležitosti čísla pro uchopení obecně platné ideality skutečnosti. Zejména v hudbě je číslo jedinou, obecně platnou normou pro hierarchizaci intervalů, je *jediným pánem*<sup>15</sup>. Problémem hudebního úsudku se Marchetto zabývá v kapitole *De iudicio musicae*: „*Non est iudicium musicae solum in sono, quia sensus auditus potest falli, ut et ceteri sensus corporis; nam fallitur sensus visus si rectum lignum in aqua ponatur, quia conspicitur oculis tortuosum*“<sup>16</sup>. Podobně již Platón zmiňuje problematiku optického klamu:

„A tytéž věci jeví se křivé nebo rovné, podle toho, vidíme-li je ve vodě nebo mimo vodu, a také vyduté a vypouklé, zase pro nejistotu zraku co do barev, a všechno to zřejmě ukazuje jakýsi zmatek, obsažený v nás, v naší duši“<sup>17</sup>.

Lepší stránkou naší duše je pak ta, která „*důvěřuje míře a počtu*“<sup>18</sup>. Marchetto k podvodným smyslům přičítává i samotný sluch: „*Fallitur etiam sensus auditus sepius cum delectatur in sono ab omni ratione et proportione remoto*“<sup>19</sup>. Dialektika smyslového a rozumového poznávání, jako problém rozpolcenosti duše, není zachycena jen Platónovou filozofií, ale také „odysseovským mýtem“. V něm Odysseus vítězí rozumovou částí své duše [*animus*] pomocí lsti nad složkou žádostí, aniž by si upřel *delectatio in sono* tím, že poslechne Kirké:

12 Blíže k charakteru jednotlivých složek duše – „činitelů“, viz Platón: *Ústava*, František Novotný (překl. 1921), Oikoymenh, Praha 2005<sup>4</sup>, 439b–e, 440a–e, s. 180–182.

13 Tamtéž, 443d–e, s. 186.

14 Friedlein, Godofredus (ed.): *Anicii Manlii Torquati Severini Boetii De institutione arithmetica libri duo: De institutione musica libri quinque. Accedit geometria quae fertur Boetiiis*, s. 187–188.

15 Gellner, Ernest: *Pluh, meč a kniha. Struktura lidských dějin*, CDK, Brno, 2001, s. 70.

16 („Schopnost hudebního úsudku není založena výlučně na zvuku, protože vnímání sluchem může být oklamáno, jakož i ostatní tělesné smysly; například zrak je oklamán, když rovný dřevěný trám se bude zdát očím zakřivený, když je ponořený ve vodě“, překlad -mc-), Herlinger, Jan W: *The Lucidarium of Marchetto of Padua. A Critical Edition, Translation, and Commentary*, s. 82–84.

17 Platón: *Ústava*, 602c–d, s. 377.

18 Tamtéž, 603a, s. 378.

19 („*Také sluch je často oklamán, když je uchvácen zvukem, kterému chybí jakýkoli poměr nebo proporce*“, překlad -mc-), Herlinger, Jan W: *The Lucidarium of Marchetto of Padua. A Critical Edition, Translation, and Commentary*, s. 82.

„δησάντων σ' ἐν νηὶ θοῆ χειρὰς τε πόδας τε  
ὄρθον ἐν ἰστοπέδῃ, ἐκ δ' αὐτοῦ πείρατ' ἀνήφθω,  
ὄφρα κε τερπόμενος ὄπ' ἀκούσης Σειρήνουι“.<sup>20</sup>

„Nechat' na lodi rychlé ti sváží ruce a nohy  
u stěžně lodního stojmo s lanem tě přitáhnou k němu,  
abys rozkoše pln hlas Seirén slyšeti mohl“<sup>21</sup>

Marchetto nabízí bezpečnější a hlavně systematictější metodu, jak rozumovou částí duše ovládnout tu smyslovou, a sice s odkazem na Boethia:

„Ob hoc dicebat Boetius: Sicut non sufficit in visu conspici colores et formas nisi etiam investigetur que sit eorum proprietas, sic non sufficit tantum cantilenis delectari nisi etiam investigetur qualiter proportiones vocum inter se disiuncte sint“<sup>22</sup>.

Tedy schopnost hudebního úsudku jakož i samotná podstata hudby je založena na „*ratio numerorum*“, která musí, jak výstižně líčí Marchetto „*quasi domina imperat*“<sup>23</sup>. „*Veritas musice est in numeris proportionum*“<sup>24</sup>, dodává v parafrázi Remigiuse z Auxerre. Ale jak lze chápat souvislost čísla a hudby? Podobně, jako Demiurgos porcuje z celku díly „duše světa“<sup>25</sup> v tvůrčím aktu, tak i antický a později středověký hudební teoretik dělí monochord jako *instrumentum rationale*, aby tak spojil principy aritmetiky a geometrie v znějící tónový systém: *systema teleion* a později také *guidonský gamut*. Poutá a ukotvuje tak jednotlivé stupně tónového systému pomocí *divisio monochordi*, aby „*rozkoše pln hlas Seirén slyšeti mohl*“. Tím posvěcuje *armonie dulces* vyšším, obecně platným racionálním principům. Nicméně konsonantnost a libost hudebních intervalů nelze postřehnout bez smyslu sluchu:

20 Homéros: *The Odyssey*, A.T. Murray (překlad), William Heinemann, Ltd., London 1919, zpěv XII. 50–52. dostupné z: <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/>.

21 Homéros: *Odyseia*, Otmar Vaňorný (překlad), Petr Rezek, Praha 1999, zpěv XII. 50–52, s.230.

22 („*Proto Boethius tvrdí: podobně, jako nestačí jen upřít zrak na barvy a tvary, nýbrž je třeba prozkoumat jejich vlastnosti, tak nestačí se těšit jen z krásných písní, pokud neprozkoumáme proporce nalézající se mezi jednotlivými hlasy*“, překlad -mc-), Herlinger, Jan W: *The Lucidarium of Marchetto of Padua. A Critical Edition, Translation, and Commentary*, s. 82–84; srovnej s: „*Sicut enim in visu quoque non sufficit eruditis colores formasque conspiciere, nisi etiam quae sit horum proprietas investigaverint, sic non sufficit cantilenis musicis delectari, nisi etiam quali inter seconiunctae sint vocum proportione discatur*“, Friedlein, Godofredus (ed.): *Anicii Manlii Torquati Severini Boetii De institutione arithmetica libri duo: De institutione musica libri quinque. Accedit geometria quae fertur Boetii*, s. 187.

23 („*poroučet jako paní domu*“, překlad -mc-), Herlinger, Jan W: *The Lucidarium of Marchetto of Padua. A Critical Edition, Translation, and Commentary*, s. 84.

24 („*Pravda hudby je v číselných proporcích*“, překlad -mc-), tamtéž, s. 84.

25 Platón. *Timaios, Kritias*, František Novotný (překl. 1919), Oikoyomenh, Praha 2008<sup>3</sup>, 31b–36d, s. 26–30.

„*Ipsas enim consonantias aure metiuntur [Pythagorici], quibus vero inter se distantis consonantiae differant, id iam non auribus, quarum sunt obtusa iudicia, sed regulis rationique permittunt, ut quasi oboediens quidam famulusque sit sensus, iudex vero atque imperans ratio... Nam neque minima sentire propter ipsorum sensibilibus parvitatem potest, et maioribus saepe confunditur, ut in vocibus, quas si minimae sint, difficilius captat auditus, si sint maximae, ipsius sonitus intentione surdescit*“<sup>26</sup>.

Z tohoto důvodu není možné slyšet hudbu nejvznešenější – hudbu sfér [*musica mundana*], která vzniká pohybem nebeských těles<sup>27</sup>. Také aplikací nejznámějšího Zénónova paradoxu<sup>28</sup> na dělení monochordu se záhy dostaneme se zkracující se délkou struny neustálým dělením za práh slyšitelnosti – *minima sentire*, ačkoli duplikujeme tytéž proporce. Marchetto se pokusil tento jev vysvětlit pomocí konceptu teorie fraktálu *continua*. Čím méně obsahuje určitý díl struny *continua*<sup>29</sup>, tím větší bude hudební interval, který tento díl představuje<sup>30</sup>.

Sluchem tedy vnímáme lahodnost konsonantních hudebních intervalů, ale již nemůžeme stanovit jejich objektivní kvalitu, ono „*investigetur qualiter proportionales vocum inter se disiuncte sint*“, určenou přesným vymezením intervalové vzdálenosti. Marchetto ale upozorňuje v desáté kapitole *De proportionibus consonantiarum et dissonantiarum [tractatus secundus]*, že „*...ubi primo sciendum est, quod de numeris et proportionibus eorundem nichil ad musicum ut musicus est, sed de eis pertinet ad arismetricam absolute*“<sup>31</sup>. Je si tedy vědom jisté rozpolcenosti hudební teorie a praxe, proto ani ve svém *Lucidariu* nenabízí a neparafrázuje v jeho době stávající a rozšířené metodiky odvozování celého tónového systému – *guidonského gamutu* na monochordu prostřednictvím jeho dělení. Namísto komplexního dělení ustavuje dělení samotného tónu, který tím, že „*consistere in perfectione numeri novenarii*“<sup>32</sup>, se stává „*maius et perfectius*

26 („*Samotné konsonance sice hodnotí [pythagorejci] sluchem, ale konsonance se ve skutečnosti od sebe navzájem odlišují ve vzdálenosti [tj. velikosti intervalů], a právě tuto vzdálenost ne sluchu, který v úsudku selhává, ale pravidlům výpočtů [rozumu] svěřují. Neboť sluch je poněkud povolný, jaksi úslužný; naproti tomu výpočet [rozum] je sudím, a tím kdo vládne... Například není možné postřehnout smysly ty nejmenší věci pro jejich nepostřehnutelnost, a často jsou zmateny i těmi největšími věcmi. Proto sluchem jsou s obtížemi zachyceny příliš tiché tóny a ty, které jsou příliš hlasité, pro samotnou jejich hlasitost jsou neslyšitelné*“, překlad -mc-), Friedlein, Godofredus (ed.): *Anicii Manlii Torquati Severini Boetii De institutione arithmetica libri duo: De institutione musica libri quinque. Accedit geometria quae fertur Boetii*, s. 196.

27 Tamtéž, s. 187–188.

28 Achilleus versus želva.

29 Tj. čím více je celková délka struny kratší.

30 Herlinger, Jan W: *The Lucidarium of Marchetto of Padua. A Critical Edition, Translation, and Commentary*, s. 122.

31 („*...první, co je třeba vědět, je, že čísla a jejich proporce nic neznamenají pro hudebníka jako takového, nýbrž náležejí plně do aritmetiky*“, překlad -mc-), tamtéž, s. 162.

32 („*je založený na dokonalosti devítkového čísla*“, překlad -mc-), tamtéž, s. 132.

*in tota musica*<sup>33</sup>. Ovšem skutečnost, že celý tón musí vycházet z dokonalosti čísla devět, dokazuje Marchetto jak „rozumovou stránkou“, jelikož číslo devět je nejdokonalejším útvarem fraktálního dělení *prima maior divisio*<sup>34</sup>, tak spojením „smyslové“ a „rozumové stránky duše“: „*quod ostendimus ad sensum in corporibus sonoribus, puta in monacordo*“<sup>35</sup> Pomocí dělení celého tónu pak lze podchytit a racionálně legitimizovat nestandardní melodické postupy *musica falsa* v rámci *cantus mensurabilis*, vyplývající ze samotné hudební praxe v souvislosti s kontrapunktickou technikou kompozice. Z našich úvah nad Marchettovým *Lucidarium* plyne tedy jedno důležité praktické ponaučení: užijeme omamného zpěvu Sirén jsa svázání hudebními proporcemi a celočíselnými poměry. A abychom se vyvarovali jak klamů svých smyslů, jakožto žádostivé složky duše, tak i oné „hromadě kostí“<sup>36</sup>, temperujme svá cembala, lry a loutny výlučně v pythagorejském ladění, aneb: pozor na Werckmeisterovy nebezpečně břitké<sup>37</sup> tercie!

### SUMMARY

#### MUSIC, ANIMUS AND PROPORTION IN THE CONTEXT OF MARCHETTO'S LUCIDARIUM, OR "SEDUCTIVE DELUSION OF SIRENS"

This essay reflects the epistemological issue concerning estimation of consonances „*armonie dulces*“ in relation to musical proportionality „*pulcre proportionati per numeros*“ on the background of Marchetto's of Padua treatise *Lucidarium*. Revaluating the role of aural sensation versus rational capacity, author points out some contexts between *Lucidarium* and Plato's concept of tripartite of a soul.

<sup>33</sup> („nejlepším a nejdokonalejším v celé hudbě“, překlad -mc-), tamtéž, s. 124.

<sup>34</sup> Viz Gerbert, Martin (ed.): *Marcheti de Padua Musica seu Lucidarium in arte musicae planae* (Ex Msc. Biblioth. Ambros. Mediolanensis), in: *Scriptores ecclesiastici de musica sacra potissimum III.*, Typis San-Blasianis, St. Blaise 1784, s. 64–121, s. 71.

<sup>35</sup> („... jak je našemu sluchu zřejmé [tj. že tón pozůstává z čísla devět, tedy představuje devítinu z celkové délky struny nástroje] z hudebních nástrojů, jako je například monochord“, překlad -mc-), tamtéž, s. 132.

<sup>36</sup> Homéros: *Odysseia*, zpěv XII. 45, s. 230.

<sup>37</sup> Tj. až příliš sluchu lahodící.